
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

EGY RÉGI NYÁR FÉNYEI

Herceg János: *Arnyak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

A könyv fülszövegében olvasható megállapítástól eltérően, Herceg János új novelláinak gyűjteménye nem jelent új szakaszt az író munkásságában. Az *Arnyak* csattanóval végződő tárcanovellái, anekdotikus hangnemű rövid történetei Herceg jól ismert elbeszélő modorában íródtak, stílusuk és szerkezetük, atmoszférájuk s témaviláguk jellegzetesen Herceg János-i.

Egy könyv akkor is értékes lehet, ha történetesen nem „határkő” az író pályáján. Herceg János egyébként is közömbösnek látszik önnön alkotói „korszakainak” kérdésében. Nagy rutinnal ír, s ezt esetleg zökön is vehetnénk tőle; szerencsére, bőven van mondanivalója. S írói rutinját olyképpen feledteti olvasóival, hogy sohasem bőbeszédű.

Stílusa iskolázott, közvetlen s megnyerő; történetei mértánian pontos tagolásúak; mondatainak lélegzetvétele nyugodt és természetes. Olvasóinak legtöbbször, méltatónak s bírálónak majd mindegyikét ez tévesztette meg. Herceg ugyanis *nem* irodalmi író.

Ízlésének határain belül elbeszélőink közül Herceg János ismeri legjobban mestersége fortélyait. Mégis, novelláinak új sorozatát olvasva, mindegyre azt tapasztaljuk, hogy szinte csak egy-egy mondat, csupán egy-egy fontosnak vélt hangsúly kedvéért ír szabályos, kerek történeteket, összefüggő eseménysorokat, irodalmi hangzású párbeszédeket.

Nincs olyan irodalmi alkotás, amely pusztá kulcsszavakból, kulcsmondatokból szerveződhetne műegésszé. A járulékos elemek sokasága a hagyományos epikai kifejezésformákban egészen szembeötölő; Herceg mégsem fordít háttal a történetmondás konvenciórendszerének. Ő nem unja a „mesét”, az ő alkotókedvét nem csökkenti „a feltalálás unalma”, amelyről Déry beszélt. Mindazonáltal tévedésből sem sorolható a l'art pour l'art mesemondók közé. Színesen adja elő történeteit, ám mellékmondatai a fontosak; már-már úgy érezzük, hogy számára a *novella egésze* csupán ürügyül szolgál arra, hogy mellékesen elejtett mondatainak a jelzésrendszerét megalkothassa. Félbehagyott párbeszédek, visszatérő motívumok,

esetlegesnek tetsző kiterők, analógiás összefüggések sorából bontakozik ki az *Arnyak* említett jelzésrendszere.

Hatalmas kerülőutak árán ugyan, de Herceg János nem kevesebbre vállalkozott, mint a vajdasági ember léttudatának kifejezésére, életérzésének a megfogalmazására. Lehetséges persze, hogy túlságosan általánosító ez a meghatározás: léttudatunk, életérzésünk annyiféle változatával kell szembenéznünk, ahány nemzedék és kisközösség éli itt (párhuzamosan) az életét. Herceg hangsúlyos formában az idősebb nemzedék életmozzanatait, emlékképeit, nosztalgiáit fejezi ki egyszerű közlés formájában vagy az elbeszélés rejtettebb hangsúlyaival.

Az *Arnyak* legtöbb darabja történetileg és társadalom-lélektanilag is dimenzionált írás. A kötetnyitó novella cselekménye napjainkban, a kötetzáró valamikor a múlt század második felében játszódik. Herceg tág időhatárok között sétáltatja szereplőit, s bár majd mindig pontosan rögzíthető a cselekmény vagy az elbeszélés időpontja, a novellák időtartományai észrevétlenül egybemosódnak. A magyarázat egyszerű: Herceg néhány tollvonással hitelesíti a kort, amelyről ír, de nem a korról beszél.

Hasonló eljárást figyelhetünk meg a helyszínrajzainak tekintetében is. Néha oktalanul titokzatoskodik: a „d.-i nagymama (*Két nagymama*), „a régi z.-i lóvásárok” (*Társaságok*) és a „k.-i kövér állatorvos” (*Elsüllyedt világ*) műhelyizű betűrejtvényei pontos földrajzi meghatározásokkal cserélődnek írásaiban, de utalásaiból egyértelműen kibonthatók a rejtélyesebb helyszínek is: vajdasági falvak és városok, esetenként távolabbi vidékek képzetei. Csantavér, Nosza, Zombor vagy Kikinda megemlítésének azonban nincs nagyobb nyomatéka e szövegekben. „A táj emberektől és eseményektől függetlenül élte a maga életét hegyeivel és völgyeivel”, olvashatjuk az *Elsüllyedt világban*, „csupán a felülete változott, mert a szőlő helyét jobbra kukoricatáblák foglalták el, s a kisvasút is megszűnt régen”. *Átváltozás* c. novellájának zárószorai így hangzanak: „Elindult velünk a kocsis, s engem már nem érdekelt a táj, ahogy megmaradt makacsul isten két ege alatt, minden esztendőben új füveket és friss leveleket teremtve, mit sem törődve az emberek sorsával. Csak a motor zúgását hallgattam... s álomba merülve próbáltam felejtetni én is.”

A Herceg által kimunkált tárcanovella anekdotikus kerete kevésbé alkalmas — helyesebben: eléggé alkalmatlan — emberi sorsok ábrázolására. Szerelmi történetekről, emberi választakról, váratlan találkozásokról tudósítanak a novellái, az élet apróbb s nagyobb csodáiról — nem pedig e földrajzi térség emberének léthelyzetéről. Az anekdotikus keret azonban arra mégis lehetőséget ad, hogy az író a már jellemzett módon, tehát jelzesszerűen, elmosódó formában — felidézze szereplőinek tudatvilágát, életérzését.

Láttelettel csak akkor szállhatnánk vitába, ha ennek a vitának valami értelme volna; hiszen az írói formula ősidőktől fogva ismerős: volt egyszer egy bensőséges, meghitt világ, a gyermeki eszmélkedés boldog

aranykora, „Hegyek és erdők és végtelen síkságok”, amely aztán eltűnt „egy villanással és fénytöréssel”. Ami később bekövetkezett, a „felnyílt-kor” története csupán, háborúk, forradalmak s szürke hétköznapiak, szabályos anekdoták vagy rendhagyó történetek — kár beszélni róluk, „A többit már tudjuk”. Herceg nem egészen így mondja, s legkevésbé sem közömbös a történelmi sorsfordulók megítélésében. „*Apáink bűneiért is felelősek vagyunk*”, jegyzi meg Kithy a *Fényben c.* Herceg-novellában, de épp ekkora nyomatékkal hangsúlyozza ezt is: „*Akárcsak a gyerekeink jövőjéért*”. Az író erkölcsi komolysága így tetten érhető. Árnny-alakjainak nosztalgiaja, emlék-örzése azonban, ha csupán tört pillanatokig is, átáramlik a jelen időbe, másféle fényt vet a látható dolgokra, s egy el-süllyedt világ, a századelő éveinek életképeit jelenvalóvá varázsolja.

Herceg János nem ítélező író. Nem ítéletmondó, nem térvényromboló (ezért meglepő, hogy mennyire híven tudta magyarul tolmácsolni Krležát). Az ő hangja jellegzetesen elbeszélő hang. Férfiasan tartózkodó lírával, nem-mímelt, indulatmentes fegyelemmel írta meg kisnovelláit is. Azt hiszem, ő a legarisztokratikusabb írónk: hatalmas távolság választja el teremtett alakjaitól, ironiája mégis észrevétlen; teljes biztonsággal tud írni, mégsem idegenkedik egy kis pongyolaságtól; társalgó-belletrisztikus prózát ír „a nagyközönség szórakoztatására”, közben pedig egészen más ösvényeken halad.

Olvassuk el a *Két nagymama* című, nem különösebben emlékezetes novelláját, ezt a látszatra igénytelen miniatúrát. A d.-i (doroszlói? debellácsi?) nagymama Stuttgartban, Göteborgban élő unokáit Kurtnak és Henninek hívják. (Jelen idejű couleur locale a vajdasági vendégmunkás-szülők gyermekeinek utónevében.) A novella második részében a z.-i (zombori? zentai? zrenjanini?) nagymama egyszerűen „nagymama”, az édesanya azonban „Mutti”. Milyen nyelven folyik a beszélgetés? Többnyire magyarul, Kurt és Henni, úgy látszik, tud magyarul. Amikor azonban kiderül, hogy Rigót, a kedvencüket nagymama eladta, szemrehányások özönét zúdítják rá. „— Á, öreg ló volt az már — vigasztalta őket nagymama —, kehes is már, annak se lesz haszna belőle, aki megvette... — Er hat gehustet — szólt közbe Mutti, mert a gyerekek nem tudták, mi az a kehes. És erre a nem éppen pontos felvilágosításra nagyot néztek.”

A d.-i és a z.-i nagymama emlékeit egzotikus meseként hallgatják a gyerekek. Régi ételek (citromos őzgerinc, csörgőfánk), régi emberek (Budanovic püspök úr, Keller suszter), régi ünnepek (az iparosok új zászlájának felszentelése, térzene s lóverseny), régi viseletek (borjúsájú ing, árvalányhajas kalap — csupa lefordíthatatlan megnevezés), régvolt dolgok sorjázna az előadásban. S a régi lakodalmakat is felidézük, „legalább ebben nem sok változás történt, csak a ruhák és a nóták mások”. Az egykori couleur locale-ból csak a z.-i nagymama magasra vetett ágyai, vastag dunyhái és slingelt huzatai maradtak meg.

Értjük-e Herceg példázatát? Ha a novella nem Atlantisz legendájával

érne véget, a kötet vége felé mégiscsak az a kényelmetlen érzésünk támadna, hogy az *Arnyak* történetorsza: egy z.-i vagy d.-i nagyapa mese-füzére mai hallgatónak, Kurtoknak, Henniknek. Herceg ironiája és ön-ironiája olyannyira tárgyiasított formában nyilatkozik meg, oly kevésbé személyes fogalmazásmódú, hogy csupán a gyűjtemény egésze ismerteti fel velünk.

A kötetben elvétve olyan ismétlődésekre, megkopott fordulatokra bukkanunk, amelyeket a szerkesztő nyugodt lelkiismerettel kijavíthatott volna. Herceg novelláiban a pincérek „tünetemenyesen sasszéznek”; s ha egy helyütt, mondjuk, „édes kis kávéház”-ról olvasunk, más helyütt már zavaró az „édes kis ház”. Néhány közhelynek sem kellett volna megkegyelmeznii: ha egy nő nevetése olyan egy novellában, „mint a galambbúgás”, vagy ha egy első találkozásnak az író szerint „áramütéssel felérő hatása” van, ocsúdjon fel álmából a szerkesztő, és vegyen tollat a kezébe.

Egyik kritikájában Utsai Csaba Herceg *Két világ* c. könyvének „levendulaillatú manírjá”-ról, „szellemes csattanókkal fűszerezett anekdotái”-ról tett említést. Az *Arnyak*nak is van némi levendulaillata, tagadhatatlanul. De ez mellékesnek látszik. A fontos az, hogy Herceg János a tárcanovella könnyű műfajában is figyelemreméltó s újraolvasandó műveket alkotott meg.

HORNYIK Miklós

FELEDÉSTŐL MEGMENTETT VILÁG

Herceg János: *Arnyak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982.

Hogy Herceg János kettős arcú író és hogy kettős arca legtöbbször egybeolvad, azt már öt évvel ezelőtt, az *Embersor* olvasásakor tapasztaltam. Riportszerű írásai az említett kötetben arról tanúskodtak, hogy bár szerzőjüket elsősorban jelenünk vonzza, mégis bensőségesen kötődik a múlthoz, és annak az izgató kérdésnek a boncolgatására vállalkozik, hogy bár honnan is jöttünk, milyen volt az az elsüllyedt világ, amelynek kései örökösei vagyunk. Herceg János legújabb kötetében, az *Arnyak*ban a múlt teljesen eluralkodik; az „elsüllyedt világ”, ahogyan az egyik írás címe mondja, megelevenedik, és szerzője egyszeriben krónikás lesz. Olyan krónikás, aki szerencsés helyzetben van, mert hitelesen számolhat be erről a letűnt világról. Más szóval: a már régebben tapasztalt múlt iránti érdeklődés az *Arnyak*ban teljesül ki, de a kötet nemcsak ezért kötődik az előbiekhez, hanem egyéb jellegzetességei alapján is.

Változatlan, mondjuk, Herceg János mesélőkedve. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy az öt körülvevő világ változatlanul vonzáskörében tartja. Íróink közül talán egy sincs, akit a valóság ennyire lebilincselne. Ennek az erős „valóságéhségnek” természetes folytatása a tudatos élmény-